

Les fargues del Berguedà

El procés de farga catalana

El procediment de reducció directe del mineral de ferro emprat en tota la història de la Farga Catalana consistia, bàsicament, a barrejar en un percentatge adequat la mena -minerals d'òxids de ferro- amb carbó vegetal en un forn alimentat per l'aire injectat a pressió a través de la tovera, ja sigui amb manxes d'aire o amb el sistema de trompa d'aigua i caixa de vents.

Al cap d'unes cinchores de cocció a uns mil o mil dos-cents graus C, sense arribar al punt de fusió, i afegint-hi més carbó i mineral polvoritzat amb escòries riques en metall durant el procés, el producte final era el masser que, encara calent i molt porós, era martellejat en el martinet per tal de compactar-lo i expulsar-ne les escòries.

Caldria remarcar que segons la quantitat de carbó que s'afegís a la mena durant la reducció i depenent de insuflar-hi aire a més o menys pressió el resultat era o el ferro dolç o l'acer, més dur i d'alt contingut en carboni. Una vegada obtingut el ferro cru, compactat i net d'impureses, un altre martinet accionat per la roda hidràulica s'encarregarà d'estirar-lo i forjar-lo al seu aspecte final, generalment en forma de lingot o de vergalina, i llest per al mercat.

El procés de reducció directe de mena de ferro a través del carbó es una tècnica coneguda des de l'antiguitat, però el que caracteritza la farga catalana és el tipus de forn que utilitza, de forma troncopiramidal invertida, i el sistema d'injecció d'aire, primer amb manxes accionades per la força hidràulica i més tard, a partir del segle XVIII i fins al XIX, amb el particular sistema de trompa d'aigua i caixa de vents que féu

famosa la Farga Catalana arreu del món.

Elements de funcionament

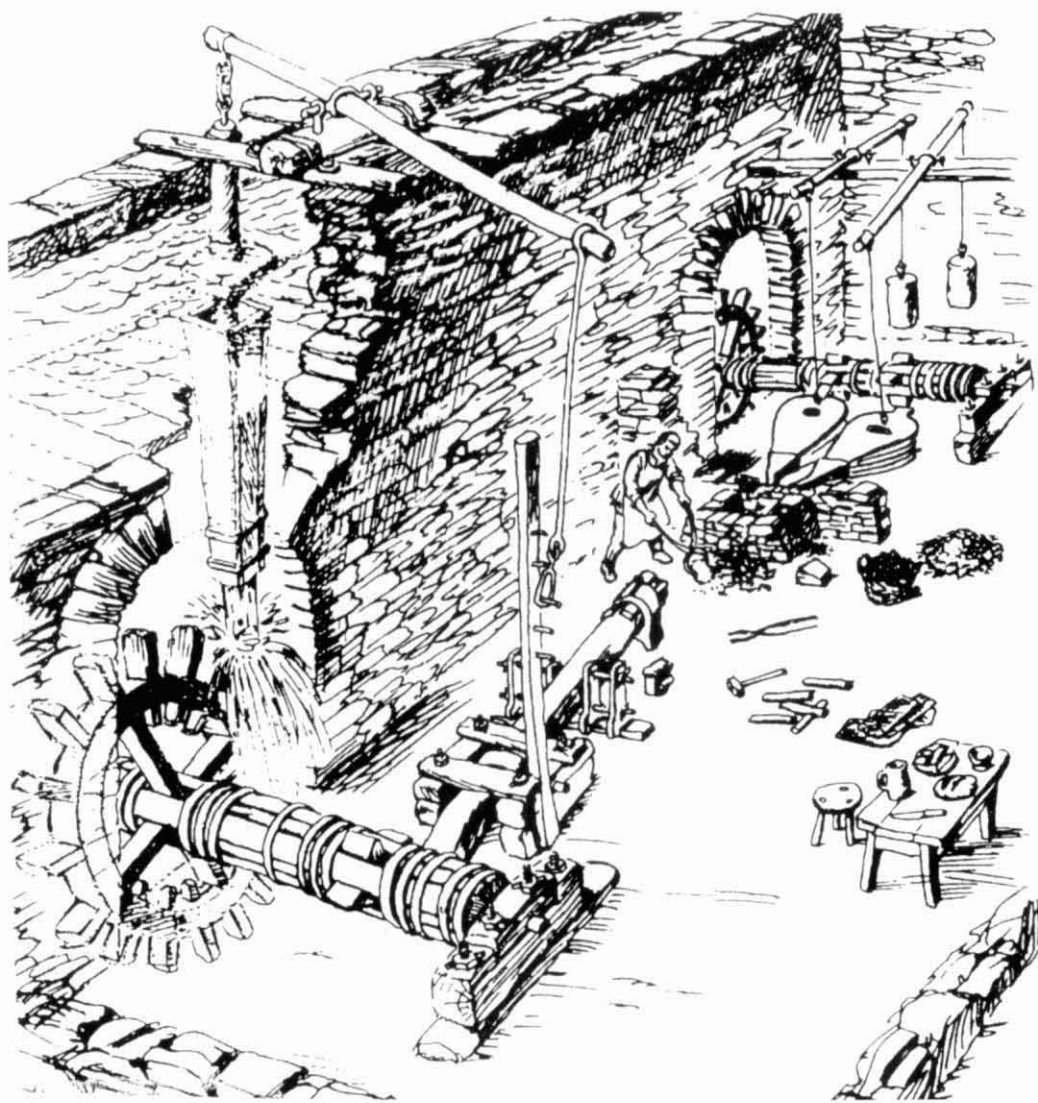
De tots els elements que configuren la instal·lació d'una farga el més important és la seva infraestructura hidrològica. Per tant, l'edifici s'havia de construir a la vora d'un riu amb el cabal i el desnivell adequats. A uns centenars de metres més amunt de la farga s'hi feia una presa o resclosa per tal de desviar part del curs del riu cap a una sèquia o canal

que portaria l'aigua fins a la bassa, adossada a la part superior de l'edifici i des d'on era distribuïda per la canaleta a les rodes hidràuliques o a la trompa d'aigua. L'aigua sobrant tornava al riu a través del rec o canal de desguàs.

La finalitat d'aquesta instal·lació era que la força de l'aigua impulsés les rodes hidràuliques que havien d'accionar els diferents mecanismes de la farga. Aquestes rodes transmetien el seu moviment per mitjà d'un gran eix de fusta fixat a l'interi-

Aspecte del que podria ser una farga medieval amb el sistema de rodes hidràuliques per accionar, tant les manxes d'aire que alimenten el forn, com el martinet.

DIBUIX DE JOSE IGNACIO BALBOA DE PAZ

or de l'obrador anomenat *calai-bre*. Aquest incorporava la *bóta*, una corona de ferro amb quatre dents o *palmes* i pel sistema d'arbre de lleves feia funcionar les manxes i els martinets (vegeu figura 1).

L'altre element imprescindible de la farga era el forn. Es tractava d'un forn baix, fet d'obra, de base plana i una cavitat de forma troncopiramidal, a la part posterior de la qual s'hi incorpora la tovera d'alimentació d'aire. En un principi les toveres dels forns eren alimentades per les primitives manxes d'aire, de fusta i pell, de grans dimensions i mogudes per la roda hidràulica, però a partir del segle XVIII les fargues del Pirineus introduiran el nou sistema de trompa d'aigua conegut com a sistema de Venturi (vegeu figura 2).

I finalment l'altre element també impulsat per la roda hidràulica és el martinet. Es basa en un gran mànec de fusta, generalment un tronc d'arbre sencer, muntat a un eix basculant sobre la soqueria i que incorpora al seu extrem un immens mall d'uns 500 kg. L'acció de les lleves de la bóta sobre l'altre extrem li provoca un moviment d'oscil·lació vertical, actuant com una palanca de primer grau amb el contrapès del mall. Val a dir que la majoria de fargues disposaven de dos martinets, un amb el mall gros per fargar el masser i l'altre de proporcions més petites que era el martinet de forjar o d'estirar (figures 3 i 4).

L'ús dels metalls a l'antiguitat

L'obtenció de metalls per a la seva utilització a partir de la reducció dels minerals que els aporten, ha estat una de les activitats més antigues i especialment importants que l'home ha realitzat al llarg de la història i que més ha marcat el desenvolupament de les diferents civilitzacions. Només hem de veure com per tal de situar cronològicament algunes èpoques de la història ho fem utilitzant el nom del metall que les caracteritza: Edat de Coure, Edat del Bronze, Edat del Ferro.

Hem de remuntar-nos 7.000 anys aC per trobar les primeres referències (concretament a l'Àsia Menor) de l'obtenció i utilització del ferro que durant el VIè

mil·lenni aC s'entendria cap a l'orient i a Europa. Però en aquesta època (Edat del Coure) el ferro només era utilitzat de manera quasi simbòlica per a petits elements de caire sagrat o ornamental. El mateix succeiria segles després amb l'aparició del bronze (aliatge de coure i zinc), que fou el metall més utilitzat fins gairebé l'època romana.

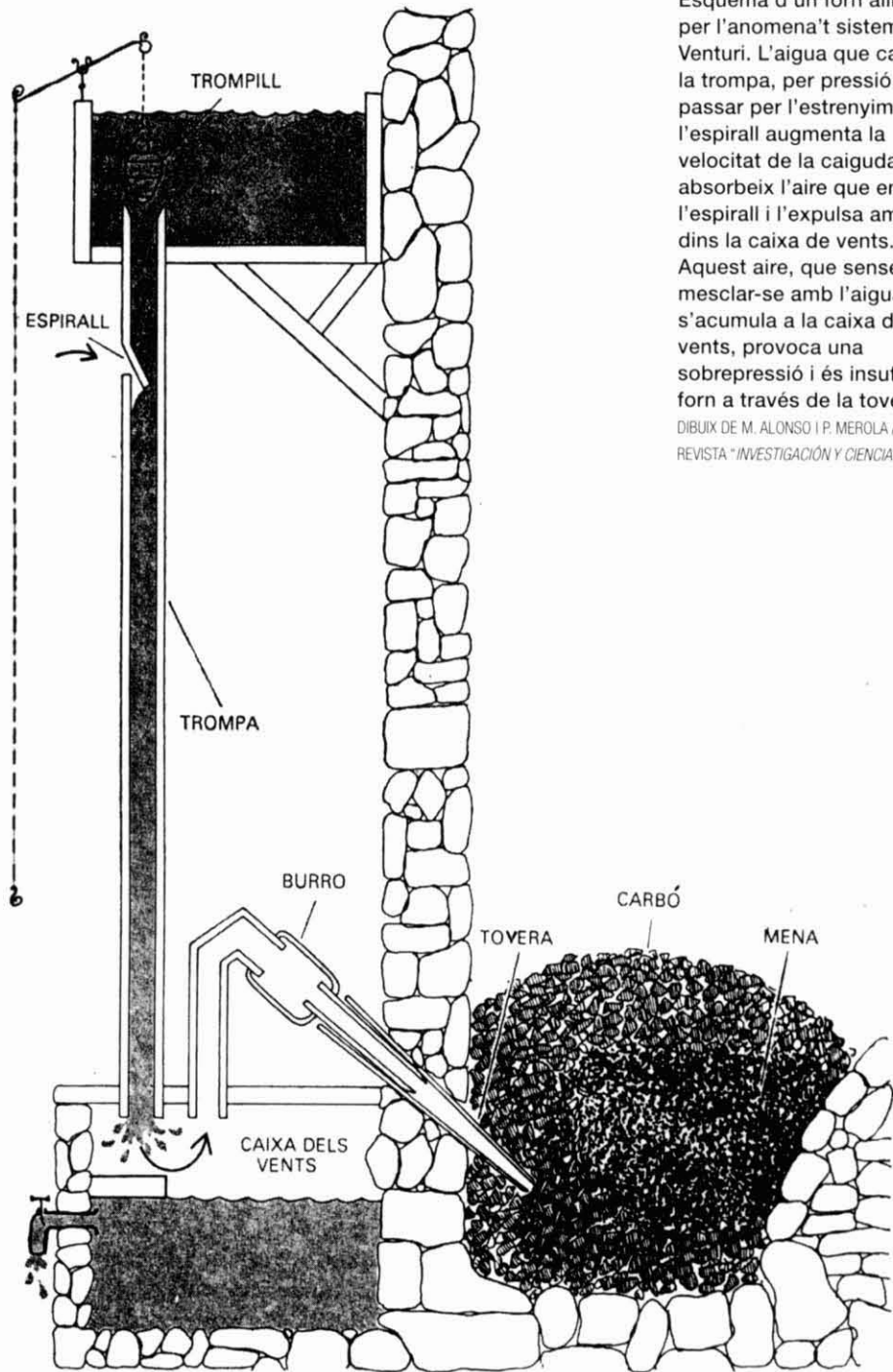
Foren els Hitites, vers el 1.500 aC els primers divulgadors de la tècnica de reducció directe del mineral de ferro i els descobridors de la fabricació de l'acer. A través d'ells aquesta tècnica fou estesa

cap a l'orient per la Xina i l'Índia i cap a l'Europa Central amb les cultures Celtes.

Centrant-nos a Catalunya, foren les cultures Hallstàtiques (pobles indoeuropeus), vers els segles XI i VIII aC amb les seves incursions a la Península a través del Pirineus, les que implantaren la utilització del ferro a casa nostra. Uns segles després, el VI aC, Grecs, Fenicis i Etruscs també penetraren a la costa catalana i foren els que iniciaren la fabricació d'objectes de ferro d'ús quotidià més enllà de les simples ornamentacions. Tot i així, encara

Esquema d'un forn alimentat per l'anomenat sistema de Venturi. L'aigua que cau per la trompa, per pressió en passar per l'estreïment de l'espíral augmenta la velocitat de la caiguda, absorbeix l'aire que entra per l'espíral i l'expulsa amb força dins la caixa de vents. Aquest aire, que sense mesclar-se amb l'aigua, s'acumula a la caixa dels vents, provoca una sobrepressió i és insuflat al forn a través de la tovera.

DIBUIX DE M. ALONSO I P. MEROLA A LA REVISTA "INVESTIGACIÓN Y CIENCIA"

era el bronze el metall més utilitzat i el ferro no era l'element imprescindible amb les repercussions socioeconòmiques que tindria més endavant.

Arribant el segle V aC seran els Ibers els que finalment amb les tècniques adquirides dels pobles germànics i del Mediterrani, i el coneixement de les possibilitats del propi territori, generalitzaran l'ús quotidià del ferro fent-ne una activitat de primer ordre i superant àmpliament l'ús del bronze. Ja dels temps de la romanització, alguns cronistes com Plini o Titus Livi (segle III aC) ens parlen de

l'exploració de mines de ferro per part dels bergistans.

De tota aquesta activitat al Berguedà, però, no en tenim prou constància ni documental ni arqueològica com per fer-ne un bon estudi fins ben entrada ja la nostra era, amb la repoblació dels Pirineus vers els segles VIII i IX, a començaments de l'Edat Mitjana. Serà a partir d'aquest moment que a Europa Occidental el ferro es convertirà en un material estratègic i de primera necessitat tant en les activitats productives, principalment l'agricultura, com en l'aspecte militar.

L'ús del ferro a l'època medieval

També a la Catalunya d'aquells temps, integrada dins la Marca Hispànica sota el domini de l'imperi franc, l'augment de població a redós de les noves viles, monestirs i parròquies, la gran activitat agrícola amb la rompuda de noves terres i la necessitat de defensa del territori feren augmentar la producció de ferro de forma considerable. El ferro adquireix tal importància que a partir del segle X i durant tota l'Edat Mitjana la seva producció està sempre lligada als principals centres de poder –nobles i eclesiàstics– els quals exerceixen un rigorós control sobre el territori –jaciments i boscos per a combustible– i els centres de producció –fargues i ferreries– sent-ne directament propietaris o cobrant un impost especial sobre activitats metal·lúrgiques: el llossol.

A Catalunya és també a principis de l'Edat Mitjana que s'introdueixen els principals avenços tecnològics en metal·lúrgia com la millora dels forns i sobretot la utilització de l'energia hidràulica per moure manxes d'aire, malls i martinets. Amb aquestes innovacions i amb les bones condicions que oferien les valls dels Pirineus, tant en recursos minerals i forestals com en energia hidràulica per a la fabricació de ferro, el que havia estat una activitat rudimentària i artesanal es convertí en una veritable indústria que a partir del segle XIV i durant cinc-cents anys no solament es mantingué activa sinó que el ferro i l'acer fabricats a Catalunya –també al Berguedà– foren considerats

En aquesta imatge d'una farga del s. XVIII o XIX s'hi observa, primer de tot, el forn alimentat per la trompa d'aire, un sistema característic de la farga catalana. Al fons, dos martinets hidràulics, el mall de fargar o masser i el martinet de forjar o estirar. També s'hi observa la presència d'un ferrer.

de la millor qualitat d'Europa. El seu procés d'obtenció pel mètode de reducció directe s'ha convertit en un referent en l'àmbit mundial en matèria de metal·lúrgia conegut com el procés de "Farga Catalana".

De l'elaboració de ferro al Berguedà durant tota l'Edat Mitjana no en tenim cap referència documental fins al segle XVI, com tampoc no n'hi ha cap a d'altres comarques dels Pirineus Orientals com la Cerdanya, l'Alt Urgell o fins i tot el Ripollès abans del segle XIV. Però el fet de no tenir-ne informació documental no vol dir

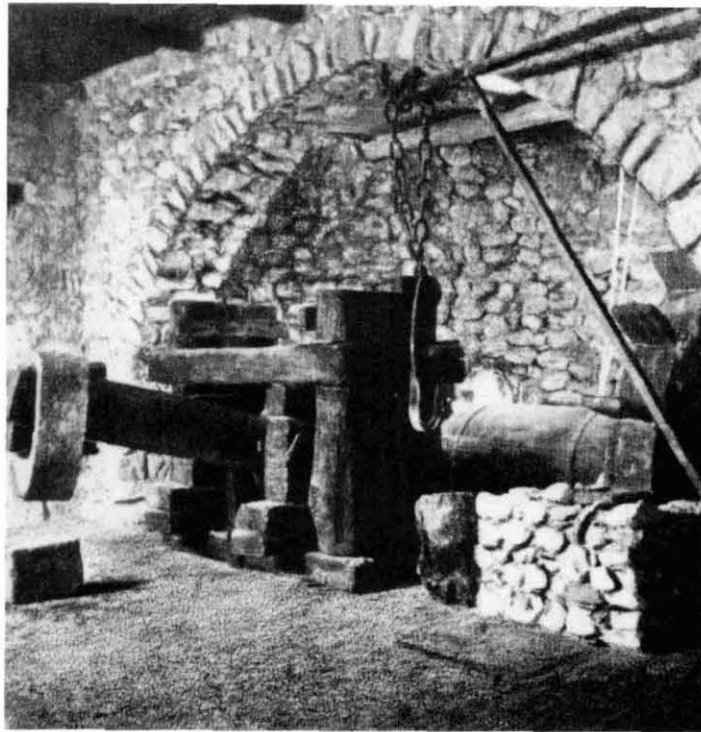
en absolut que aquesta activitat i per tant l'existència de fargues no fos molt anterior en aquestes valls dels Pirineus, on els recursos necessaris per a l'obtenció del ferro eren abundants en el cas dels boscos i de la força hidràulica, i de primera qualitat pel que fa al mineral.

Com que en els inicis de l'Edat Mitjana, les fargues per tot el que respecte al Berguedà encara eren instal·lacions molt precàries i elementals, de factura rudimentària i construïdes molt properes a les lleres dels rius, es lògic entendre que avui sigui pràcticament im-

possible trobar-ne cap vestigi arqueològic que ens deixi constància de la seva existència. La troballa d'elements de ferro en jaciments arqueològics de la comarca, tant d'origen medieval com anteriors –normalment eines de ferro, armes o ornaments– no demostren tampoc que aquests objectes, ni el metall per a la seva fabricació s'hagin obtingut en el mateix lloc.

Però hi ha alguna excepció com és el cas del Monestir de Sant Sebastià del Sull, al municipi de Saldes, on durant les intervencions arqueològiques que s'hi dugueren a terme els anys setanta del segle XX i dirigides pel Dr. Manuel Riu hi aparegueren una *quantitat important d'escòries de ferro*, un fet que demostra, ara sí, la presència d'activitat metal·lúrgica.

Tot i que el Monestir del Sull data del segle IX pot ser que les restes de metall siguin algun segle posteriors, però sens dubte ens confirmen l'origen medieval de les fargues del Berguedà. I tenint en compte l'interès que els monestirs medievals tenien sobre la producció de ferro, podríem apuntar la hipòtesi que la Farga de Sant Llorenç prop Bagà, que trobarem documentada a partir del segle XVI, podria tenir el seu origen medieval vers els segles X o XI. Com així també La Farga Vella de Castellar de N'Hug sota

Reproducció d'un martinet de farga a l'antic Museu Etnogràfic de Ripoll. En primer terme la roda hidràulica amb el calaibre i muntat sobre la soqueria, el braç amb el mall. COL·LECCIÓ QUIM CASAS

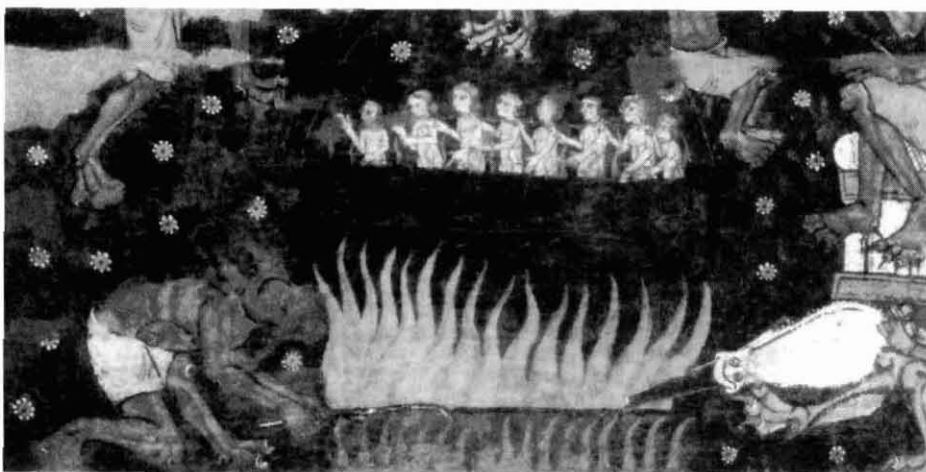
el domini de la baronia de Mataplana i no documentada abans del segle XVII.

El que si és cert és que durant l'Edat Mitjana en aquestes contrades de l'Alt Berguedà s'hi desenvolupà una important activitat relacionada amb la manufactura del ferro. A les viles més importants de les Baronies de Pinós i Mataplana, com Bagà i La Pobla de Lillet, s'hi localitzen a partir del segle XII diversos obradors de ferreria. Entre els anys 1930-1950 l'estudiós Joan Serra i Vilaró va fer un acurat buidatge dels arxius

medievals de Bagà, Sant Maria de Lillet i Sant Llorenç prop Bagà i en va extreure abundant informació del que ell anomena "l'art de la Ferreria".

Es tracta de diversos documents amb inventaris de ferreries, testaments, cessions de propietat o compra-venda d'obradors de ferrer, amb interessants llistats d'eines i útils de ferreria i preus de ferro en brut o de peces ja manufacturades. Aquesta documentació va del segle XII al XV i també conté alguns contractes d'aprenentatge entre el mestre ferrer i l'aprenent, tant a Bagà com a La Pobla de Lillet, i són interessants algunes de les condicions que s'hi fan constar. Generalment els contractes eren per un període de quatre anys i fins al segle XIII era l'aprenent qui pagava al mestre per al seu aprenentatge i aquest a canvi era obligat a alimentar-lo i a vestir-lo i calçar-lo durant tot aquest temps. Això demostra que ja en aquella època l'ofici de ferrer era considerat de manera molt especial.

En un àmbit rural com el Berguedà, la totalitat del treball i del producte d'aquestes ferreries medievals era consumit per la mateixa població del territori, bàsicament pagesos i vilatans de l'entorn més proper. I per tant, cal pensar també en la presència de fargues que subministressin el ferro suficient per cobrir les ne-

Des de les primeres civilitzacions, la relació de l'home amb el foc sempre fou considerada gairebé sobrenatural. Per això als fargaires i ferrers, fins a finals de l'Edat Mitjana, a causa del seu control sobre el foc i la manipulació dels metalls, se'ls atribuïa poders i coneixements màgics. Detall del frontal d'altar de Sant Miquel de Soriguerola, del s. XIII, conservat al Museu Nacional d'Art de Catalunya. ARXIU ARB

Al retaule de la catedral d'Elna del s. XV, obra d'Arnau Gassies, es representa una al·legoria de Sant Eloi ferrant en un obrador de ferrer, amb la fornà, la manxa d'aire, l'enclusa i diverses eines, tal com es podia observar encara en els tallers dels últims ferrers berguedans del s. XX. ARXIU ARB

cessitats de les ferreries del propi territori.

Més si tenim en compte que a l'Alt Berguedà s'hi localitzen jaciments de ferro d'una qualitat excepcional – generalment són òxids de ferro d'una puresa del 60% i amb l'absència d'elements com el fòsfor, l'arsènic o el sofre, molt nocius per a l'obtenció del metall. Se'n troben a la Pleta Vella de Bagà, al Pujolet de Sant Nazari de Gréixer, a Brocà, a l'Aspà i a Castellar de N'Hug. I també s'hi localitzen jaciments de Hematites Roja a Castellar de N'Hug i de Manganès a Maçaners i al Cim de la Mena a Bagà, minerals molt apreciats per a l'obtenció del millor acer. De tota manera aquests jaciments no és que fossin molt rics i a partir del segle XVII quan les fargues s'industrialitzaren i augmentaren considerablement la producció i per tant el consum, el mineral que utilitzaven era provinent de les mines de la Vall de Ribes al Ripollès i de la Vall de Querol a la Cerdanya, dos dels principals meners de ferro dels Pirineus, juntament amb la Vall Ferrera al Pallars Sobirà.

Tot i que l'aprofitament dels recursos hidràulics per produir energia ja era conegut a Catalunya des de l'època romana fou indubtablement durant l'Edat Mitjana que, a través del contacte amb la cultura dels islàmics -que ocupaven la península Ibèrica i que eren veritables mestres en la utilització de l'aigua- aquestes instal·lacions hidràuliques es perfeccionaren, i en proliferaren arreu de les conques hidrogràfiques del país.

Es tractava de molins fariners, molins paperers, molins drapers, molins bataners o molines per serrar fusta. I a partir del segle XIV també les petites fargues medievals es modernitzaren i se n'escamparen de noves per tot el Pirineu. Se'ns dubte la millora de les instal·lacions i la implantació dels avenços tecnològics en l'aprofitament de l'energia hidràulica per part de les fargues catalanes, fou el factor determinant que les impulsaria a una veritable indústria metal·lúrgica a partir del segle XIV.

En el cas del Berguedà la utilització de la roda hidràulica és ben coneguda des dels primers segles de l'Edat Mitjana per accionar

diversitat de molins, sobretot fariners. Però en canvi no tenim constància de la seva utilització a les fargues fins al segle XVI. L'altra font indispensable d'energia era el combustible del forn. El carbó vegetal, que s'obtenia amb la carbonització de grans quantitats de fusta preferentment de pi, era consumit per les fargues amb una voracitat descomunal. Cal pensar que per cada tona de ferro que produïa, la farga consumia unes quatre tones de carbó. I una farga de certa importància com la de Sant Llorenç prop Bagà solia produir al voltant de quatre tones de ferro per setmana, això significa un mínim de quinze tones de carbó setmanals.

No cal fer, doncs, cap estudi ecològic en profunditat per adonar-se del nefast impacte ambiental que va suposar la brutal desforestació dels Pirineus durant els tres-cents anys de màxima activitat de les fargues a Catalunya. A l'Alt Berguedà s'hi localitza l'existència d'importants carboneres fins al segle XIX a Castellar de N'Hug, a Bagà o a Brocà, llocs evidentment propers a les fargues d'Orriols, de Rus i de Sant Llorenç prop Bagà. Un carbó que seria consumit també a les fornals de forja de les diferents ferreries dels entorns.

La farga de Sant Llorenç prop Bagà

Del segle XVI tenim una notícia que fa referència a l'activitat metal·lúrgica a casa nostra. El 15 de febrer de 1549 els germans Joan i Jaume Mas i Andreu Pellicer, fargaires de Bagà, firmen un conveni amb l'abat del Monestir de Sant Miquel de Cuixà per buscar meners d'òxids de ferro al terme d'Oms i a Riu de Pedra, a la Cerdanya. El mateix any 1549 l'abat de Cuixà atorga també una concessió per instal·lar manxes d'aire hidràuliques a Bagà.

Probablement aquesta concessió fou feta a la farga de Sant Llorenç prop Bagà. El motiu que porta a pensar-ho és que malgrat l'abundant documentació que es conserva sobre la totalitat dels oficis de l'Edat Mitjana i segles posteriors, no hi ha una sola referència a l'existència de cap farga al terme de Bagà, durant el domini de les baronies de Pinós i

Porta ferrada de l'església romànica de Sant Martí de la Nou. La manufactura del ferro a partir de l'Edat Mitjana, a més de les seves utilitats pràctiques, també esdevindria art.

FOTO JOAN RIBERA, 1985

Mataplana. I per altra banda, molt sovint el monestir de Sant Llorenç prop Bagà, que pertany al municipi de Guardiola de Berguedà, es troba documentat amb el nom de Sant Llorenç de Bagà i àdhuc en alguns s'anomena com el Monestir de Bagà i això, evidentment, pot portar a confusions. El mateix succeeix amb la farga de Sant Llorenç prop Bagà que en diferents documents, fins i tot de la mateixa època, se l'anomena indistintament, Farga de Sant Llorenç prop Bagà, Farga de Sant Llorenç o Farga de Bagà.

Aquesta farga era instal·lada a l'antic Mas de l'Hostalet, una finca amb un hostal i àmplies cavaalleries, un molí fariner, almenys cinc cases i grans extensions de camps de conreu, algun prat de pastura i una petita zona boscosa. Tot plegat era situat dins el terme de Sant Llorenç prop Bagà, als peus del monestir i al costat mateix del riu Bastareny, a pocs metres del seu aiguabarreig amb el Llobregat, a l'indret anomenat La Ribera, del terme municipal de Guardiola de Berguedà. Amb el creixement de la població de

Guardiola durant el segle XX, l'antic barri de La Farga es troba avui, al vell mig del nucli urbà de Guardiola de Berguedà.

La relació de l'abadia de Sant Miquel de Cuixà, al Conflent, amb el monestir de Sant Llorenç no sembla gaire clara tret de la pertinença comuna a l'ordre Benedictina, com la major part dels monestirs medievals dels Pirineus. Sí que al segle XIV es fa referència al fet que l'abat de Cuixà actua com a jutge dins la congre-

gació benedictina, a una àmplia zona dels Pirineus, delegat per la Seu Apostòlica. A tall d'exemple, el 30 d'agost de 1328 l'abat Guillem de Sant Llorenç nomena, entre d'altres, procuradors seus davant l'abat del Canigó, els frares Hualguer de Murcurols i Ponç de Zamuga, monjos del monestir de Cuixà, per un plet amb el bisbe d'Urgell i el veguer del rei d'Aragó al Berguedà. Però d'això a què hi hagués una relació tan directa durant el segle XVI com perquè l'abat de Cuixà tingués jurisdicció sobre el territori de la Vall de Brocà, on era la farga i sobre l'abadia de Sant Llorenç, no en consta res a la documentació conservada.

Però el que sí que coincideix és el període de crisi d'ambdós monestirs durant el segle XVI que comportà, coincidència o no, que el mateix any 1592, tant un com l'altre, Sant Llorenç prop Bagà i Sant Miquel de Cuixà desapareguessin com a abadia i es convertissin en Priorats, dependents de la Congregació Benedictina Clausal Tarraconense. En el cas de Sant Llorenç prop

Bagà fou el monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona, l'encarregat de gestionar els béns i les propietats del monestir i per tant, seria a aquesta abadia que la Farga de Sant Llorenç pagaria a partir d'aquell moment els seus delmes i rendes fins a la fi del priorat de Sant Llorenç prop Bagà l'any 1854 arran de les desamortitzacions del segle XIX.

La Farga Vella o d'Orriols i la Farga Nova o de Rus

Si a la Vall del Bastareny hi trobem la més important de les nostres fargues, la de Sant Llorenç prop Bagà, a Guardiola de Berguedà, a l'Alt Llobregat, a només uns metres de les seves fonts hi havia la Farga Vella o Farga d'Orriols i uns metres més avall, a l'indret de Sant Vicenç de Rus, al marge esquerre del riu, la Farga Nova o de Rus. Ambdues fargues estan documentades a partir del segle XVII però la informació és molt minsa.

La Farga Vella s'esmenta en una procura feta per Bartomeu Orriols, pagès de Castellar de N'Hug, l'any 1633 al fargaire Joan Pau Porra, que provenia d'una família de fargaires del Ripollès que havien explotat també al segle XVII les fargues de Planoles i Ventolà. I l'any 1635 en un plet entre Helena Santmiquel, propietària de la farga de Planoles i els menerons de la mina "Ferrera" de Queralbs, s'hi menciona la farga de Castellar de N'Hug entre altres sis fargues que consumien el mineral de la Vall de Ribes. L'any 1652 es coneix com a fargaire d'Orriols Jaume Vigo i el 1672, Isidre Gayà en un debitori a favor del traginer de Ripoll Francesc Romeu pels seus serveis en el transport de la mena.

Per altra banda en un contracte de 1669 Joan Nuri i Orriols de Castellar de N'Hug arrenda la Farga Nova del terme de Rus a Francesc Descatllar i Ollers de La Pobla de Lillet.

La proximitat de les importants fargues de Campdevàrol, Ripoll i La Vall de Ribes i l'encara més propera farga de Sant Llorenç prop Bagà, faria que les fargues de Castellar de N'Hug tinguessin el seu àmbit d'influència limitat pràcticament a La Vall de Lillet. Segons el cronista del segle XVIII Jaume Caresmar la seva producció

Pont de la Farga Vella, molt proper al naixement del riu Llobregat. Just al costat del pont, on avui hi ha l'Hostal Les Fonts, hi havia hagut la Farga Vella o d'Orriols, i pocs metres més avall, la Farga Nova, a Sant Vicenç de Rus. FOTO RAMON VILADES

ció era de ferro cru de baixa qualitat. Tot i així, a la Vall de Lillet s'hi coneix una important activitat en la manufactura del ferro des de l'Edat Mitjana amb nombrosos obradors de ferreria.

I de l'època de funcionament de les fargues de Castellar de N'Hug a partir del segle XVII els fabricants d'eines agrícoles de La Pobla de Lillet eren prou coneguts. Joan Amades, en el seu *Costumari*, cita entre molts d'altres oficis del metall agremiats sota l'advocació de Sant Eloi, als aixadaires, fangaires i cavegaires de La Pobla de Lillet. La producció d'aquestes fargues, doncs, devia ésser prou important, car l'any 1840 Pasqual Madoz fa menció de l'encara important activitat de les carboneres de Castellar de N'Hug.

La prosperitat del segle XVIII

Els segles XVII i XVIII foren els de màxima activitat de les fargues del Pirineu i indubtablement la indústria metal·lúrgica ripollesa

fou la més important de totes, amb diferència. Doncs bé, el fet que la Farga de Sant Llorenç prop Bagà conegués també en aquell temps la seva màxima esplendor es deu a què, especialment al segle XVIII, aquesta farga estava relacionada directament amb industrials fargaires del Ripollès. El cronista Jaume Caresmar ens informa que a principis del segle XVIII l'empresari Sr. Sala de Ripoll era propietari de la farga de Sant Llorenç prop Bagà.

Al mateix temps, l'any 1724, Josep Elies i Grau, membre d'una important nissaga de fargaires i clavetaires de Ripoll, va iniciar el projecte de construcció d'una farga al lloc del Puig (terme municipal de Gisclareny), però la vila de Bagà s'hi va oposar. El motiu era el perill per a la salut pública, ja que un tros més avall hi havia la bassa o peixera que conduïa l'aigua del Bastareny als molins i d'on el poble prenia l'aigua per beure. Entre el gener i l'abril de 1724, batlle i regidors de Bagà mogueren cel i terra per impedir la implantació de la farga del Puig. Presentaren queixes davant el governador i recolliren un testimonial de les aigües de les fargues de La Pobla – cal entendre que es refereix a les de Castellar de N'Hug- de Bellver i Tallendre, entre doctors i cirurgians, per demostrar el perjudici que ocasionaria a la Vila. Tal com ho explica Joan Serra i Vilaró.

No sabem com va acabar el litigi però el cert és que la farga del Puig no s'arribaria a construir. Però Josep Elies i Grau havia obtingut la concessió per part del Reial Patrimoni de Catalunya del dret d'utilització de l'aigua del Bastareny i llavors adquiriria la farga de Sant Llorenç prop Bagà.

Encara del segle XVIII tenim un altre projecte d'instal·lar una farga a l'Alt Berguedà. L'any 1781 Josep Solanell de Foix, important fargaire de Ripoll i l'empresari Josep Farguella i Canadell, de Berga, sol·licitaren al Tribunal de la Intendència de Barcelona permís per instal·lar una farga de ferro i d'aram al riu Llobregat, entre la Font de la Vedella i el pont de Miralles, del terme municipal de Cercs, per tal de beneficiar les recents explotacions mineres de lignit a la zona. El projecte finalment no s'arribà a portar a terme.

Segle XIX: les acaballes

Tornant a la farga de Sant Llorenç prop Bagà, a principis del segle XIX aquesta ja era propietat de la família Mas, i l'any 1814 hi trobem com a propietari Joaquim Mas i Puig. Al seu fill i hereu, Joaquim Mas i Tenas, però, el 30 de novembre de 1832 li foren hipotecats la farga i el dret d'utilització de l'aigua del Bastareny pel valor de 8.600 lliures – arran d'un debitori fet pel seu pare a favor de Joan Ripoll i Capdevila el dia 11

d'octubre de 1816. En aquell moment l'arrendatari i factor que explotava la farga es deia Agustí Pons.

El 2 de setembre de 1840, Josep Mas i Quinquer, com a deutor del seu pare, com que no podia complir el pagament de la hipoteca, va perdre la propietat de la farga a favor de Rafael Maneja i Titós, que n'era l'administrador per part dels germans Antoni i Esteve Pedrals, veïns de Bagà i hereus de Joan Ripoll i Capdevila des del 23 de juny de 1825. Un any més tard, Rafael Maneja adquiria la resta de l'extensa finca de La Farga a canvi de la commutació d'un deute de 856 lliures, 4 sous i 2 diners.

Aquests fets detonen el moment de crisi i declivi que patiren les fargues catalanes al segle XIX, en competència amb els alts forns de fusió, i les dificultats econòmiques que comportarien el tancament de moltes d'aquelles velles fargues, però no així la de Sant Llorenç prop Bagà. Tot i que el seu estat, en el moment de prendre'n possessió Rafael Maneja, no era gaire òptim, tal com ho descriu aquest fragment de l'acta notarial de 1840: "... se ha metido -Rafael Maneja- dentro del local del martinete de la referida Fragua, ha dado curso al agua y movimiento del martillo por medio de la Barra con que se abre y cierra aquella y enseguida ha pasado por todo aquel local habiendo tocado con sus manos el martillo grande, único instrumento que se ha hallado en ella, sin haber podido abrir ni cerrar el juego del agua por estar descompuesto, bastante derrotado todo el edificio y tejados y caídas las paredes de la carbonera por la parte de poniente...."

Els Maneja, que foren propietaris de la finca de La Farga fins al 1903, mai no serien qui l'explotarien directament però d'una manera o altra la mantingueren en actiu fins a finals del segle XIX. L'any 1850 en la mateixa farga hi havia l'obrador d'un clavetaire del qual es conserva un llista de tipus de claus i els diferents preus.

L'any 1851 Antoni Maneja i Fàbregas va rebre en testament la propietat de La Farga de Sant Llorenç i l'any 1855, al *Diari de Barcelona* hi apareix un petit article publicitari on Antoni Mane-

ja arrenda la farga de Sant Llorenç, fent menció de les excel·lents qualitats de què disposava la farga i la facilitat d'obtenir mineral de la Vall de Querol a través del camí ral per on transitaven gran quantitat de traginers, sobretot els que transportaven sal de Cardona a la Cerdanya i tornaven carregats de mena de ferro.

El 1866, com a arrendatari i factor de la farga, hi trobem Joan Ribera i Pujol, natural de Cabanes a França i el 1867 tornarà a ser la indústria metal·lúrgica ripollesa la que s'interessarà per la Farga de Sant Llorenç. Aquell any, empresaris del Ripollès crearien la societat "Perramón i Cia", amb Joan Perramón com a principal inversor, Ramon Casanova i Danès com a administrador i Josep Pí com a foguer, amb la finalitat d'explotar les fargues de Grau o Farga de Baix a Campdevànol i la de Sant Llorenç prop Bagà. Aquella societat durà fins l'any 1871.

El 22 de maig de 1887 Francisco Maneja i Casades heretà la propietat de la finca de La Farga, però la seva activitat metal·lúrgica ja havia callat per sempre tot i que se'n conservaren les instal·lacions; i encara l'any 1902 Francisco Maneja va sol·licitar de l'Estat el permís per a la reparació i millora del salt hidràulic. Lògicament perquè a la finca encara hi funcionava el molí fariner.

Guardiola de Berguedà a principis del s. XX. En primer terme l'Hostal Nou i darrera el grup de cases, als peus del monestir de Sant Llorenç prop Bagà, que formen el barri de la Farga. Els primers edificis que s'hi veuen corresponen a la farga de ferro i el molí fariner.

FOTO COL·LECCIÓ QUIM CASAS

Barri de la Farga de Sant Llorenç prop Bagà a tombants del segle XX. A l'esquerra s'hi observa el molí i part de les dependències de la farga, amb els seus respectius recs de desaigua.

FOTO ARXIU JOAN CASALS

Francisco Maneja va vendre la totalitat de la finca de La Farga de Sant Llorenç a Ramon Boixader i Cabanes, de Cal Guardiola, el 17 d'octubre de 1903 per 10.000 pessetes. Ramon Boixader va renovar l'any 1905 l'escriptura de drets d'utilització de l'aigua de Bastareny amb la presa, aqüeducte, canalitzacions i salt hidràulic a les antigues dependències de la farga de ferro hi va instal·lar un forn i un molí de ciment que van funcionar des del 1904 fins al 1914.

Finalment l'any 1915 Esteve Casademunt va adquirir la propietat de les instal·lacions hidràuliques, el molí fariner i el molí de ciment de La Farga i va construir-hi una central hidroelèctrica que encara avui es manté a ple rendiment.

De la producció de ferro i acer que sortia de la nostres fargues, ja hem vist com en el cas de Castellar de N'Hug el seu consum era bàsicament intern dins la Vall de Lillet però La Farga de Sant Llorenç tingué una producció molt més important i en el segle XVIII molt d'aquest ferro s'exportava envers la plana i el Barcelonès. Però, evidentment, també a la Vall del Bastareny és consumia bona part de la producció d'aquesta farga i concretament a la vila de Bagà s'hi desenvolupà una important diversitat d'oficis derivats del ferro: clavetaires, serrallers, manyans, fer-

ners de tall, armers, ferradors..., a més dels ferrers-forjadors de tota la vida que exercien una mica de tots aquests oficis.

Caldria destacar-ne la important indústria de fabricació d'encluses que es féu famosa arreu del país i encara avui se'n troben nombrosos exemplars amb el nom de Bagà i la data de fabricació, que va del segle XVII al XIX. Inicialment aquestes encluses es fabricarien a la mateixa farga de Sant Llorenç. Entre molts d'altres oficis del gremi de Sant Eloi, Joan Amades hi esmenta els enclusaires de Guardiola. Més tard, però, la factoria es traslladaria a Bagà i ja el 1770 Joan Ripoll n'era el propietari. A principis de segle XIX era el "Padri de Cal Jep" qui fabricava les encluses de Bagà.

També, entre d'altres especialitats, hi hagué a Bagà una fàbrica d'hostiers i de romanès. Sembla que l'última família que va regentar aquest negoci al segle XIX foren els Perarnau. Hom recorda haver-ne vist informació a l'arxiu del Sr. Joan Pardinilla, però malauradament des de la seva mort l'any 1976, el seu valuós arxiu privat resta pendent de revisió i classificació.

Així doncs, ens queda el repte en un futur de recuperar i treure a la llum tota aquesta activitat metal·lúrgica que arran de l'existència de les fargues, es desenvolupà a la Conca Alta del Llobregat: des del primer obrador de ferrer documentat a Bagà el 1289, fins a l'última ferreria, la de "Cal Quim Ferrer", a Guardiola de Berguedà, que l'any 1985 tanca-

va definitivament, no solament el seu negoci, sinó també tota una activitat amb molts segles d'existència.

Bibliografia

- AREU, Montserrat i COMAS, Francesc: LA FORJA – R. Dalmau 1.987
- CARRERAS I CANDI, Francesc: GEOGRAFIA DE CATALUNYA – Barcelona 1.906
- GALLARDO, Antonio i RUBIO, Santiago: LA FARGA CATALANA – Barcelona 1.930
- MADOZ, Pascual: DICCIONARIO GEOGRÁFICO, HISTÓRICO Y ESTADÍSTICO DE ESPAÑA - Madrid 1.845-
- MATEU i SUBIRÀ, Joaquim: FARGUES DE CATALUNYA I ANDORRA – R. Dalmau 2004-
- MOLERA, Pere i BARRUECO, Con-sol: LLIBRE DE LA FARGA – R. Dalmau 1.980-

SANCHO I PLANAS, Marta: HOMES, FARGUES, FERRO I FOC: Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval – Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya 1.999 –

SERRA I VILARÓ, Joan: BARONIES DE PINÓS I MATAPLANA: Investigació als seus arxius – Barcelona 1.930/1.950 –

TORRAS, Cèsar August: PIRINEU CATALÀ Vol. V – BERGUEDÀ – Valls Altes del Llobregat – Centre Excursionista de Catalunya 1.905 –

Arxiu particular de Joan Casals i Boixader de "Cal Guardiola".

Quim Casas i Soler
historiador

DOSSIER

LLUÏSA AMENÓS, JAUME BERNADES

Jaume Casals, mestre ferrer*

Nota biogràfica

Jaume Casals era un ferrer de noranta-quatre anys, membre d'una família de ferrers. Era un home menut, d'espatlles amples i braços fermes. Els músculs del seu cos, forjats a cops de mall, mantenien una tonicitat poc usual en persones de la seva edat i li permetien uns moviments àgils i compassats. Efectivament, les expressions corporals d'en Jaume eren pausades i majestoses, pròpies d'aquell qui actua matisat per l'experiència dels anys i les vivències sofertes.

En Jaume estimava el seu ofici i estava orgullós de ser un dels últims ferrers artesans, però, a la vegada, l'entristia no poder transmetre'l a les noves generacions. Sabia que els seus coneixements es perdrien amb ell, perquè «*el món vol una altra cosa*».

El seu avi patern es deia Jaume, com ell, i era natural de Montmajor. Havia fet de ferrer i moliner a Can Estruc de l'Aiguadora, al municipi de Navès (Solsonès). Anar al molí era una tasca periòdica entre els pagesos i ramaders de les zones rurals, que hi portaven a moldre el blat per a fer-ne pa. Els pagesos de la comarca aprofitaven el viatge per ferrar els animals, llossar les eines i encarregar alguns objectes domèstics de ferro. Sovint el moliner i el ferrer eren la mateixa persona. El molí-ferreria era, a més, un lloc d'encontre i un centre de difusió de les notícies locals.

L'avi d'en Jaume era llogater del molí, fet que determinà una vida personal i professional itinerant, desenvolupada en diversos molins de la comarca. En un

Jaume Casals als anys quaranta del segle XX.

moment imprecís "va deixar de treballar al molí de Navès i se'n va anar a Olvan, al molí de Fuives".

Com a ferrer, l'avi Casals s'especialitzà en la fabricació d'eines del camp, tal com correspon a un entorn pagès: «[L'avi] fabricava eines de mànec: destrals, pics, magalls, pales fangues... Eren les mateixes eines que ara. Això no ha variat, no podia pas variar! La [tècnica de] fabricació era la mateixa que faig servir jo".

L'estacionalitat de les feines del camp provocava que la demanda de determinades eines augmentés en èpoques concretes de l'any: al mes de febrer, època de fangar la terra, es llossaven moltes pales fangues; als mesos d'estiu s'adobaven les falç, els volants per a la sega, i les ferradures dels animals de batre; a l'octubre calia tenir a